

КЊИЖЕВНИ ЈУНАК И СОЦИЈАЛНО ОДГОВОРНО ПОНАШАЊЕ ПОЈЕДИНЦА У ЧИТАНКАМА ЗА МЛАЂЕ РАЗРЕДЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Буба Стојановић¹, Данијела Здравковић²

Универзитет у Нишу, Педагошки факултет у Врању, Врање, Србија
bubast@pfvr.ni.ac.rs

Апстракт

Двадесет први век – век технике – донео је много новина, али и изазове и проблеме за све оне који живе и раде у њему. Динамичне промене савременог друштва снажно утичу на сваког појединца, а посебно на младе. Зато су неминовне промене места и улоге коју образовање има у развоју појединца како не би дошло до антагонизма на релацији ученик–школа, што може имати озбиљне последице. Избором вредних наставних садржаја, њиховим дидактичко-методичким обликовањем у уџбеницима и квалитетном наставном интерпретацијом, осим квантума знања, треба утицати на емоционално, социјално и морално васпитање младих. Вредно књижевно дело пружа велике могућности за то. Полазећи од Ингарденове тврдње да постоје две различите фазе сазнавања књижевног текста (фаза за време читања и фаза после читања), у раду се истиче значај шире интерпретације књижевног јунака за развој емоционалне осетљивости и моралне и социјалне одговорности почев од најранијег узраста.

Књижевни јунак може се анализирати са различитих аспеката. Колико се, осим на поступцима, понашању и особинама, инсистира на описима, говору, осећањима и расположењима, као и повезаности са искуством ученика – сазнаћемо анализом садржаја читанки за трећи разред основне школе издавача у Србији. Акцента је на лингвометодичкој апаратури иза текста, која представља драгоцене смернице учитељима у тумачењу и утиче на рецепцију дела од стране ученика.

Добијени резултати показују да аутори углавном ученике упућују на запажање поступака, понашања и особина јунака, мање пажње посвећују спољашњем опису и осећањима и расположењима, а најмање говору ликова, као и потреби да се предузму конкретне активности у окружењу и помогне другоме, чиме је велика одговорност на учитељу да добрим методичким приступом обезбеди ваљане подстицаје за продуктивнију анализу јунака како би код ученика дошло до саморефлексије, прихватања позитивних вредности и социјално одговорног понашања.

Кључне речи: читанка, лингвометодичка апаратура, социјално одговорно понашање, ученик, савремено друштво.

THE LITERARY HERO AND THE SOCIALLY RESPONSIBLE BEHAVIOR IN THE READING BOOKS FOR YOUNG ELEMENTARY SCHOOL CHILDREN

Abstract

The twenty-first century, the century of technology, has brought a lot of novelties, but also challenges and problems for everyone living and working in this century. The dynamic changes of the modern society affect everyone, especially the young. That is why it is necessary to make certain changes concerning the place and role of education in the development of an individual in order to avoid any antagonism between the student and school that could have serious consequences.

Choosing the adequate learning materials, organizing them didactically and methodologically in textbooks, along with a well thought out teaching process are the actions supposed not only to increase the quantity of knowledge, but also focus on the emotional, social and moral education of young people.

A good literary work offers many possibilities for this. By starting from Ingarden's assertion that there are two different phases of reading a literary text (While-Reading Stage; Post-Reading Stage), this paper emphasizes that a more detailed interpretation of the literary hero is very important for the development of emotional sensitivity, and moral and social responsibility starting from an early age.

A literary hero can be analyzed from different perspectives. The analysis of the reading books for the third grade of primary school published in Serbia will help us find out if these books insist only on the literary heroes' actions, behavior and qualities, or if they also insist on the descriptions, speech, feelings and moods, as well as on the connection with the students' experience.

The emphasis is on the linguistic and methodological apparatus which serve as valuable guidelines to the teachers to help the students interpret and understand the literary work.

The results obtained indicate that the authors of the reading books mainly focus the students' attention to the characters' actions, behavior and characteristics, while they focus less on the description of the characters' looks, feelings and moods, and the least attention is paid to what the characters are saying, as well as to the need to take specific actions and help others, where the teacher's responsibility is to use appropriate methodological approaches to ensure proper motivation for a more productive analysis of the character, in order to prompt self-reflection, and the adoption of positive values and socially responsible behavior in students.

Key words: reading books, linguistic and methodological apparatus, socially responsible behavior, student, modern society.

*Оно што деца и млади науче
касније постане суштина друштвених односа.
Ако желимо бољи свет, образовање у својој
суштини мора да се бави људским вредностима.
Жак Делор (из Извештаја међународне
комисије за образовање за 21. век)*

1. УВОД

Савремени друштвени развој оличен је у дијадном односу образовања и науке као кључних развојних ресурса. Са становишта *социологије развоја*, потребно је указати и на значај истраживања улоге образовања у условима глобализације, посебно тзв. хуманистичког приступа, и то како са становишта развоја појединца тако и обликовања претпоставки могућег рационалног и хуманог развоја друштва. Зачеци хуманизма у историји људске цивилизације везују се за Аристотела и Конфучија, док се одлучујући инспиратори савремених хуманистичких теорија васпитања везују за представнике егзистенцијализма деветнаестог века (Milutinović, 2008). Познато је да хуманистичка педагогија педагошким остваривањем идеја хуманистичке психологије (Маслов и други) пажњу усмерава на стварање целовите личности насупротив Маркузеовом *једнодимензионалном човеку*. Образовању за 21. век постављани су нови захтеви који би се односили на „хуманистички карактер, односно на подстицање развоја личности и њених способности, развијање демократских вредности, критичког мишљења и грађанске свести, на општу доступност образовања и заштиту националних култура. Образовање у свету који се стално мења, подразумева не само преношење и усвајање знања, већ и развијање вештина и компетенција потребних за свет тржишта и свакодневни живот” (Марковић-Крстић, Милошевић-Радуловић, 2016, стр. 13).

Међутим, у пракси је присутан својеврсни парадокс: промене друштва у транзицији доводе до пада система вредности, кризе морала, појачане агресивности, док се, истовремено, хуманистичком васпитању и развоју пожељних модела понашања, развијању позитивних особина личности не посвећује довољно пажње (више у Јевтић, Јовановић, 2016, стр. 587–606). Могућа решења уоченог проблема су, између осталог, у реформи и модернизацији наставе, која би требало да се тиче наставних стратегија, али и избора садржаја и концепције уџбеника (Ненадић, 2006). Први и основни корак ка томе садржан је у избору и добром дидактичко-методичком обликовању пожељних садржаја у уџбеницима, чиме би се, осим квантума знања, значајно утицало на формирање друштвених норми и изграђивање хуманих вредности. На то обавезује и *Закон о основном образовању и васпитању*, који истиче да, између осталог, треба:

....12) развијати осећање солидарности, разумевања и конструктивне сарадње са другима и неговати другарство и пријатељство;

13) развијати позитивне људске вредности;

14) развијати компетенције за разумевање и поштовање права детета, људских права, грађанских слобода и способности за живот у демократски уређеном и праведном друштву;

15) развијати поштовање расне, националне, културне, језичке, верске, родне, полне и узрастне равноправности, толеранцију и уважавање различитости;

16) развијати лични и национални идентитет, свест и осећање припадности Републици Србији, поштовање и неговање српског језика и матерњег језика, традиције и културе српског народа и националних мањина, развијати интеркултуралност, поштовање и очување националне и светске културне баштине (члан 21, *Закон о основном образовању и васпитању*).

Значајан допринос развоју социјално пожељног понашања и моралног поступања појединца, поред породице и предшколске установе, даје и школа јер се од учитеља очекује да препознајући адекватне садржаје и користећи их развија високо моралну личност ученика (више у Минић, Јовановић, 2015, стр. 44). Истраживања потврђују да је период предшколског и основношколског образовања најпогоднији за развој просоцијалног понашања (више у Јевтић, Јовановић, 2016, стр. 587–606). Развој социјалне компетентности појединца са узрастом неће бити прогресиван уколико се не почне на време са континуираном применом одговарајућих наставних стратегија уз заједничко ангажовање породице и школе (Јевтић, 2015, стр. 845–865). Резултати многих истраживања о развојним постигнућима појединца иду у прилог раном учењу социјалних вештина (Rajs, 1966; Hes & Tornei, 1967; Atvud, 1986; prema: National Council for the Social Studies Elementary / Early Childhood Education Committee, 2002; Abbott, Lundin, Ong, 2008). Тако се у предшколском периоду говори о међусобној друштвеној покретљивости вршњака, спонтаној сарадњи детета са другима у играма које захтевају поштовање правила и договор (Vandell, Nenide & Winkle, 2006). Рани школски узраст одликује способност слушања других, флексибилност, отвореност, толерантност и интересовање за прошлост заједнице, брига за групу којој ученик припада и тежња да помогне (National Council for the Social Studies Elementary / Early Childhood Education Committee, 2002; Landy, 2002).

Избором и презентацијом друштвених садржаја у оквиру одређених предмета, а посебно књижевних текстова, почев од млађих разреда основне школе, уџбеник, односно читанка, може у великој мери да обликује индивидуални доживљај стварности, развија позитивне емоције и изграђује хумане вредности код ученика. У средишту истраживања биће лингвометодичка апаратура која се односи на ликове одабраних дела у читанкама за трећи разред основне школе како би се утврдило учешће анализе јунака у унапређењу и развоју емоционалног, моралног и социјално одговорног понашања ученика узраста десет година.

2. ЧИТАНКА КАО УЏБЕНИК И ИЗБОР САДРЖАЈА У ЊОЈ – ПОЛАЗНА ОСНОВА ВАСПИТАЊА

Наставни садржаји се методолошки разрађују у уџбенику, још увек примарном извору знања. „Концепција уџбеника следи наставни програм, те са тог становишта, он није одговоран за мањак или вишак неких знања или вредносних садржаја. Ипак, одговоран је за квалитет знања који се обликује на његовим страницама, као и за начин презентације у основном тексту и дидактичко-методичком апарату” (Милошевић-Радуловић, 2013, стр. 35). Уџбеник је културни продукт који представља темељну основу за индивидуални развој појединца, али и важан инструмент културне трансмисије и културне репродукције заједнице (Plut, 2003). Са аспекта друштвених садржаја, најпогодније је средство за ширење вредности јер рад на тим садржајима доводи до когнитивних и емоционално-социјалних „последница” у духовном развоју ученика. Уџбеник има моћ да обликује однос ученика према породичној и друштвеној стварности, историји и ширим знањима о човеку и друштву и зато концепцијски треба да буде усмерен према друштвено пожељним циљевима (Аврамовић, 2007, стр. 36).

Садржаје о прошлости свога народа деца треба да упознају читањем прича које почивају на историјским догађајима. Дела народне књижевности драгоцено су штиво за буђење националног духа, јачање моралне свести, усвајање система правих вредности (више у Стојановић, 2015). Добро мотивисан најмлађи реципијент, подстакнут питањима и задацима иза дела, тумачи и изнова ствара дело у складу са хоризонтом очекивања. Тиме духовно, естетски и емоционално богати себе новим значењима. Зато велику пажњу, осим избору дела, треба посветити питањима и задацима иза текста.

Улажење у поетски свет дела је сложен процес, који подразумева примену мноштва теорија тумачења. Ингарден (1971) тврди да постоје две фазе сазнавања књижевног текста: фаза за време читања и фаза после читања – рецепција. Рецепционо-естетички модел настоји да свако књижевно дело посматра као носиоца порука одређених информативних, естетских и етичких вредности и подстиче читаоца да вреднује и доноси судове у вези са делом који не налазе аргументацију само у тексту, већ и у личном искуству и емоционалном доживљају читаоца. Савремена методика наставе књижевности у приступу делу треба да „развија и негује трагачки смисао и истраживачки занос да се продре у најсуптилније унутарње његове изворе подстицаја који зраче неисцрпним врлом искуства и сазнања” (Кисић, 1999, према: Миловановић, 2016, стр. 225).

3. КЊИЖЕВНИ ЈУНАК И ЊЕГОВ УТИЦАЈ НА ЛИЧНОСТ РЕЦИПИЈЕНТА

Један од најефикаснијих методичких приступа књижевном тексту јесте обрада путем јунака, јер књижевни ликови „у структури епског дела имају двоструку функцију: 1. покрећу и усмеравају радњу, и 2. представљају носиоце одређених емотивних, етичких и интелектуалних својстава личности” (Стакић, 2015, стр. 294). Као слојевита творевина, књижевни лик је састављен од „више различитих елемената, снагом стваралачког духа обједињених у целину. Он има своје значење, структуру, функцију и смисао” (Милатовић, 2011, стр. 318). Као носилац пишчевих мисли, главни јунак у уметничкој приповести је „психолошки продубљен и социјално одређен само у оним цртама које су важне за сегмент живота или догађај који се приказује, али готово све што је садржано у причи непосредно или посредно учествује у обликовању лика и његовом формирању” (Стакић, 2015, стр. 308). Зато је анализа књижевног лика могућност за разоткривање различитих карактера обликованих на више начина, и то:

- сликањем **физичког изгледа**,
- сликањем **морала – етичког поступања** јунака,
- **описом психолошког стања**,
- **идејним** сликањем погледа на свет,
- **лингвистички**, језиком којим јунак говори (више у Милатовић, 2011, стр. 318–319).

Вешт писац често једну карактеризацију постиже другом, па тако физичку карактеризацију користи да би описао унутрашње стање јунака. На пример, у делу *Бајка о белом коњу* описујући спољашњост, неугледност и израбљеност коња, хромим ходом и бангавошћу писац дочарава његову унутрашњу психолошку драму и тегобан живот. Моралну величину добре роде (*Прича о доброј роди*) слика потребом за уметношћу, која јој је битнија од хране.

Лик у књижевном делу разоткрива се читаоцу на себи својствен начин, па анализу треба усмерити на: спољашњи изглед, поступке, понашање, особине, осећања, говор. Зато питањима и задацима за анализу треба актуелизовати:

- „како ученик доживљава лик,
- спољашњи изглед лика¹,
- психолошки портрет лика, морално понашање, моралне поступке и гледишта,

¹ Подвучене аспекте пратићемо у одабраном узорку питања и задатака анализираних читанки.

- мотивацију лика, мотивску оправданост за увиђање појединих мотива, ситуација и поступака и њихово повезивање у дело као целину,
- пројектовање лика на околинџу,
- међусобне односе ликова,
- нараторску улогу лика,
- социјалну одређеност лика,
- говор и језик лика, начин говорења и одлике језика,
- идејна и филозофска схватања,
- улогу ауторових коментара у току карактеризације и вредновање књижевног лика” (Милатовић, 2011, стр. 320).

Како ће после читања дела започети књижевно-естетска анализа и у ком смеру ће тећи најчешће зависи од подстицаја у читанци. Зато смо сматрали посебно важним сагледати квалитет и квантитет питања и задатака иза текста.

4. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања је анализа питања и задатака који се тичу ликова у одабраним делима у читанкама за трећи разред основне школе са циљем да се утврди колико се анализом јунака подстиче развој емоција, морално поступање и социјално одговорно понашање ученика. Узорак истраживања биће питања и задаци у читанкама одабраних издавачких кућа у Србији одобрених од стране Министарства. Тачније, пратићемо заступљеност питања и задатака којима се ученици упућују да запазе:

- спољашњи опис лика,
- његове поступке и понашање,
- особине које испољава,
- осећања која (не) испољава,
- говор и језик у делу,
- везу са личним искуством и потребу имплементације сазнаног у непосредном окружењу.

Циљ истраживања је компаративном анализом лингвометодичке апаратуре утврдити у оквиру којих сегмената се најчешће сагледава књижевни јунак.

Полазећи од постављеног циља, *задаци истраживања* су:

1. утврдити квантитет питања и задатака којима се најчешће „разоткрива” књижевни јунак;
2. испитати колико често се инсистира да ученици запажају *поступке и понашање* ликова;
3. утврдити колико се упућују да на основу испољених поступака уоче *особине* јунака;
4. истражити колико се пажње поклања *осећањима* ликова;

5. испитати колико се ученицима скреће пажња на *говор* ликова;
6. утврдити колико се тражењем *везе* између јунака дела и искуства ученика упућују на социјално одговорно понашање у непосредном окружењу *применом* наученог.

Хипотезе истраживања

У складу са постављеним задацима, дефинисана је једна општа хипотеза и више посебних хипотеза.

Општа хипотеза је:

С обзиром на узраст ученика, очекује се да су најчешћи начини „разоткривања” јунака у делу путем задатака који се тичу *спољашњег изгледа, поступака и понашања, али и језика*.

Посебне хипотезе су:

1. Полазећи од чињенице да дела откривају карактер појединца, очекује се да ће највећи број питања упућивати ученике на запажање *постака и понашања* ликова;
2. Имајући у виду да поступцима писци откривају унутрашње особине јунака, очекује се да ће готово увек ученици бити упућени да запазе *позитивне и негативне особине*;
3. С обзиром на то да је емоција моћан покретач понашања, очекује се велики број питања која се тичу *осећања* као „слике” психолошког стања јунака;
4. Претпоставља се да ће врло често аутори упућивати ученика да проналази везу између јунака и личног искуства како би преиспитивао и кориговао своје понашање. Истовремено, очекује се да ће ученик увек када је то могуће бити подстакнут да уочено социјално одговорно понашање и морално поступање примени у окружењу.

Узорак истраживања чиниле су читанке за трећи разред основне школе издавачких кућа: *Завод за уџбенике, Креативни центар, Едука, Нова школа* и *Клет*. Циљно су анализирана издања објављена 2004. и 2007. године (*Завод за уџбенике, Креативни центар* и *Нова школа*) и скоро деценију касније 2012, 2014. и 2016. године (*Креативни центар, Едука, Клет*) како бисмо пратили фреквентност и очекивану прогресију појединих група питања (спољашњи опис, осећања, говор) с обзиром на недовољно развијену чулну и језичку осетљивост младих.

Испитивањем су обухваћене *основне јединице квалитативне анализе*, тј. дидактичко-методичка апаратура иза десет текстова, и то:

- *Марко Краљевић и бег Костадин* – народна песма;
- *Ветар и Сунце* – народна приповетка;
- *Прича о Раку Кројачу* – Десанка Максимовић;

- *Бајка о белом коњу* – Стеван Раичковић;
- *Самоћа* – Бранко В. Радичевић;
- *Стактарева љубав* – Гроздана Олујић;
- *Прича о доброј роди* – Стојанка Грозданов-Давидовић;
- *Лав и човек* – Арапска народна приповетка;
- *Себични цин* – Оскар Вајлд и
- *Свитац тражи пријатеље* – Су Ју Ђин.

Већ на основу наслова може се закључити да су текстови пажљиво бирани, јер тематиком могу значајно допринети емоционалном и моралном развоју, као и социјално одговорном понашању ученика, те се узорак може назвати пригодним.

Ради бољег увида у квалитет, наводимо питања и задатке из читанки новијих издања (Табела 1 у прилогу). Осенчена поља доносе питања и задатке који ангажују лично искуство и иницирају непосредно деловање читаоца.

5. АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РЕЗУЛТАТА

Квантитативна анализа показује да су по садржајности новија издања читанки богатија. Просечан број питања креће се у распону од 7,4, колико их је у читанци издавачке куће *Завод за уџбенике* (2004), па до 16,6, у читанци издавачке куће *Клет* (2016), што је њен важан квалитативни атрибут имајући у виду потребе савремених генерација. С обзиром на све скромније искуство и недовољну чулност и недостатак емпатије, оправдан је умерени пораст броја питања којима се предлаже суптилнија анализа јунака.

У оквиру **опште хипотезе** очекивали смо да ће најчешћи начини којима ће ученици бити упућивани у „разоткривање” јунака бити питања и задаци који се тичу *спољашњег изгледа, поступака, понашања, али и језика*.

На основу података у Табели 1 и добијених резултата (Табела 2), закључујемо да је од укупног броја питања 31,42% питања посвећено поступцима ликова и њиховом понашању. Спољашњем опису посвећено је 10,07% питања, а језику само 2,64%. Највећи проценат питања посвећен поступцима и понашању је у читанкама издавачке куће *Нова школа* (2007) и *Едука* (2014), а затим Креативног центра (2007/2016). Најмање их има у читанци издавачке куће *Завод за уџбенике*. На основу наведеног, закључујемо да је **општа хипотеза делимично потврђена** – ученици нису довољно упућивани да запажају *спољашњи опис*, као ни *говор* јунака.

Табела 2 Књижевни јунак се у читанкама издавача у Србији разоткрива на основу...

| Издавач | ...описа спољашњег изгледа (физичка карактеризација) | ...поступака и понашања (етичка – морална карактеризација) | ...особина (идејна карактеризација) | ...осећања (психолошка карактеризација) | ...говора (лингвистичка карактеризација) | ...веза са личним искуством и деловање у окружењу | ...просечан број питања по тексту |
|------------------------------|--|--|-------------------------------------|---|--|---|-----------------------------------|
| Завод за уџбенике, 2004. | 0,53% | 3,19% | 2,38% | 0,53% | 0,26% | 0,53% | 7,4 |
| Нова школа, 2007/11. | 1,06% | 5,32% | 3,17% | 2,65% | 0,53% | 1,58% | 8,5 |
| Едука, 2012. | 1,85% | 4,78% | 6,91% | 1,85% | 0,26% | 3,70% | 12,2 |
| Едука, 2014. | 2,12% | 5,32% | 5,58% | 0,26% | 0,53% | 1,06% | 13,5 |
| Клет, 2014. | 0,53% | 4,25% | 2,12% | 2,91% | 0,53% | 2,12% | 12,2 |
| Клет, 2016. | 1,86% | 3,51% | 5,32% | 1,85% | 0,00% | 2,39% | 16,6 |
| Креативни центар, 2007/2016. | 2,12% | 5,05% | 4,52% | 3,43% | 0,53% | 1,06% | 10,9 |
| Укупан бр. питања | 10,07% | 31,42% | 30,00% | 13,48% | 2,64% | 12,43% | 378 |

На основу резултата из Табеле 3 (прва колона), закључујемо да су спољашњи опис ликова као могућност у разоткривању карактера јунака најчешће користили аутори издавачке куће *Креативни центар* (2007/2016) и *Едука* (2014), а најмање аутори читанки издавачких кућа *Завод за уџбенике* (2004) и *Клет* (2014).

Табела 3. Питањима и задацима у читанкама издавача у Србији ученик се упућује да...

| Издавач | ...запажа спољашњи опис лика како би га повезао са унутрашњим осећањима | ...запажа позитивне и негативне особине ликова |
|---------------------------|---|--|
| Завод за уџбенике 2004. | 0,53% | 2,38% |
| Нова школа 2007/11. | 1,06% | 3,17% |
| Едука 2012/14. | 1,85/2,12% | 6,91/5,58% |
| Клет 2014/16. | 0,53/1,86% | 2,12/5,32% |
| Креативни центар 2007/16. | 2,12% | 4,52% |

У оквиру прве посебне хипотезе, полазећи од чињенице да дела откривају карактер јунака, очекивало се да ће аутори највећим бројем питања, после спољашњег изгледа, ученике упућивати да запажају *поступке и понашање* ликова, што добијени резултати (Табела 2) и потврђују. Највећи проценат питања и задатака код свих издавача посвећен је поступцима и понашању ликова – 31,42%. Посебно су аутори читанки *Нове школе* (2007) и *Едуке* (2014) са 5,32% на томе инсистирали; иза њих је *Креативни центар* 5,05%; а на последњем месту су аутори издавачке куће *Клет* (2016) са 3,51%, ако

се изузме Заводова читанка, која неке од текстова не садржи (*Самоћа* – Бранка В. Радичевића, *Стакларева љубав* – Гроздане Олујић и *Прича о доброј роди* – Стојанке Грозданов-Давидовић). **Прва потхипотеза** је у *потпуности потврђена*.

У оквиру друге потхипотезе очекивало се да ће ученици најчешће бити упућивани да уочавањем поступака и понашања запајају *позитивне и негативне особине* јунака. Очекивања су се потврдила (резултати у табелама 2 и 3 – друга колона). Од укупног броја питања, 30,00% посвећено је особинама. Предњаче читанке *Едуке* (2012/14), затим *Клет* (2016) и *Креативног центра* (4,52%), а најмање их је у *Клетовој* читанци из 2014, односно 2,12%, што је неочекивано с обзиром на претходно издање 5,32%. Овим је и **друга потхипотеза** у *потпуности потврђена*.

Говор јунака је важан аспект сагледавања његовог карактера, јер „у језику је садржана свест човека, његове емоције, искуство, осећања, укус...”, а посредством говора откривају се „унутрашња преживљавања, размишљања и осећања говорних актера” (Стакић, 2015, стр. 304). Очекивало се да ће значајна пажња бити посвећена језичкој анализи драгоцене за емоционални развој, развој комуникативних и социјалних вештина ученика. Резултати показују да је само 2,64% питања посвећено овоме (Табела 4 – прва колона). Ниједно усмерење ученици нису добили у читанци издавачке куће *Клет* (2016), скоро незнатно у читанкама *Завода* и *Креативног центра* (0,26%), а ни остали (са 0,53%) нису у довољној мери узели овај значајан сегмент карактера јунака.

Табела 4. Питањима и задацима у читанкама издавача у Србији ученик се упућује да...

| Издавач | ...запажа говор ликов и формира своју слику о њима | ...запажа осећања ликов |
|----------------------------------|--|-------------------------|
| <i>Завод за уџбенике</i> 2004. | 0,26% | 0,53% |
| <i>Нова школа</i> 2007/11. | 0,53% | 2,65% |
| <i>Едука</i> 2012/14. | 0,26/0,53% | 1,85/0,26% |
| <i>Клет</i> 2014/16. | 0,53/0% | 2,91/1,85% |
| <i>Креативни центар</i> 2007/16. | 0,53% | 3,43% |

Осим што је одраз емоционалног стања, језик подстиче емоције и укупно понашање појединца. У оквиру треће потхипотезе очекивало се да ће бити већи број питања која се тичу *осећања и расположења* као одраза унутрашњег стања јунака, чиме би се развијала емпатија преко потребна појединцу данас. Добијени резултати (Табела 4, друга колона) показују да је **трећа потхипотеза делимично потврђена**. Само 13,48% питања упућује ученике на овај важан сегмент, што је недовољно. Ако желимо развити емотивно богате и чулно

осетљиве појединце који ће лако препознати своја, али и туђа, осећања и разумети потребе другог, требало би да их буде више.

Рефлексивна моћ књижевности за непосредно поступање реципијента је веома значајна. У оквиру четврте потхипотезе очекивало се да ће ученик често бити подстакнут да проналази сличне ситуације из искуства и да социјално одговорно поступа у окружењу.

Табела 5. Питањима и задацима у читанкама издавача у Србији ученик се упућује да...

| Издавач | ...повезује ситуације јунака дела и своје лично искуство и делује социјално одговорно у непосредној околини |
|----------------------------------|---|
| <i>Завод за уџбенике</i> 2004. | 0,53% |
| <i>Нова школа</i> 2007/11. | 3,58% |
| <i>Едука</i> 2012/14. | 3,70/1,06% |
| <i>Клет</i> 2014/16. | 2,12/2,39% |
| <i>Креативни центар</i> 2007/16. | 1,06% |

Добијени резултати (табеле 2 и 5) показују да од укупног броја питања само 12,43% (Табела 2) упућује ученике на везу са личним искуством и одговорно понашање у окружењу. Најчешће то чине аутори издавачке куће *Едука* (2012) 3,70%. Први су о томе бринули аутори *Нове школе* још 2007. године (3,58%), а касније неоправдано запоставили овај важан сегмент (1,06%). И аутори издавачке куће *Клет* воде рачуна о овоме (2,12/2,39%), док се за остале не може рећи. Треба нагласити да аутори читанке *Креативног центра* предлажу мањи број неуметничких текстова који се баве друштвеним односима (*Добар друг*, мишљења ученика трећег разреда једне основне школе, *Учионица без насилништва*, одломак из истоимене књиге Л. Бина и *Умемо ли да слушамо*, одломак – Љ. Марковић, *Конфликти и шта са њима*). Аутори читанки издавачких кућа *Едука* (2012/2014) и *Клет* (2016), поред обавезне лектире, предлажу дела слободне лектире којима се може радити на усвајању правих вредности. Сагледавањем резултата у табелама 2 и 5, закључујемо да **четврта потхипотеза није потврђена**.

6. ЗАКЉУЧАК

Образовање је моћан развојни ресурс који утиче на решавање бројних глобалних друштвених проблема данас и изграђивање другачијих односа на релацији развијени–неразвијени свет, као и односа између савременог друштва и природе. Период раног школског узраста одређује се као време психофизичког сазревања детета у контексту идеје о разумевању односа света који га окружује и укључивања у социјалне интеракције. Зато у школске програме треба

укључити садржаје којима се преносе и усвајају друштвене норме и правила понашања неопходна за успешну комуникацију и изграђивање релација на нивоу ширег социјалног миљеа.

Пажљиво одабрани и добро обликовани књижевни садржаји доводе до когнитивних, а пре свега, естетских и емоционално-социјалних промена у духовном развоју ученика. Позитивне особине и праве вредности дете усваја од малена уколико се васпитава у духу љубави, толеранције, емпатије и других вредности које упознаје на примерима из окружења, али и јунака у књижевним делима.

Ваљано конципиран садржај и организација читанке као литеарне антологије има моћ да обликује позитивно емоционално обојен однос ученика према породичној и широј друштвеној средини који почива на социјално одговорном понашању и моралном поступању. Компаративна анализа лингвометодичке апаратуре у читанкама за трећи разред основне школе доминантних издавачких кућа у Србији из угла књижевног јунака показује да питањима и задацима иза текста аутори **не подстичу довољно:**

- суптилнију анализу јунака која би се заснивала на спољашњем опису, запажању осећања и расположења, као и језику дела;
- развој позитивних особина личности попут емпатије, емоционалности, чулне осетљивости;
- не развија се осећај за лепу и пажљиво бирану реч која „гвоздена врата отвара”, а прејака и „више главе посече него сабља”.

Питања и задаци нису у служби функционалне оријентације у друштву и недовољно подстичу повезивање поетског света дела са личним искуством ученика. Уколико сâм учитељ адекватним методичким приступом не обезбеди суптилнију анализу јунака рецепцијом дела на основу анализираних подстицаја у поменути читанкама, изостаће дубљи емоционали доживљај, али и „морални одговори” ученика, тј. морално обојене активности и социјално одговорно понашање у окружењу. У прилог овоме је и тумачење да би плиму вршњачког насиља у школи ваљало сузбијати кроз обликовање садржаја у читанкама који могу директно „пробудити” најдубље емоционалне доживљаје код ученика.

Предлози за унапређивање квалитета садржаја читанке осим у одговарајућем избору текстова који би обезбедили ванвременску универзалност и актуелност у преношењу пожељних вредности – тичу се и садржајније концепције лингвометодичке апаратуре. Њоме би требало подстицати чулну осетљивост ученика, активно укључивање при тумачењу дела; дубље разоткривање карактера јунака, осим поступцима, понашањем и особинама, и спољашњим описом, осећањима и говором који је непосредни одраз унутрашњег стања и односа

према друштвеној средини. Веза са личним искуством и подстицај на морално и социјално одговорно понашање конструктивним решавањем проблема у непосредном окружењу доприносили би стварању прогресивне и хумане друштвене стварности.

ЛИТЕРАТУРА

- Abbot, D., Lundin, J. & Ong, F. (Eds) (2008). *California preschool learning foundations [Osnove predškolskog obrazovanja u Kaliforniji]*, Volume 1. CA: California Department of Education, Child Development Division, <http://www.cde.ca.gov/sp/cd/re/psfoundations.asp>, посећено 29. јануара 2019.
- Аврамовић, З. (2007). Школска сарадња у условима кризе породице [*School Assistance in the Case of Family Crisis*]. У: Н. Половина, Б. Богуновић (прир.). *Сарадња породице и школе* (стр. 28–39). Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Godžinu, S., Vilson, Dž. (2014). Kako postavljati pitanja: kako da učenici bolje razumeju ono što vide, pročitaju, čuju ili urade [*How are Questions Asked: How Can Students Better Understand What They See, Read, Hear, or Do*]. Београд: Kreativni centar.
- Ингарден, Р. (1971): *О сазнавању књижевног уметничког дела [The Cognition of the Literary Work of Art]*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Јевтић, Б. (2015). Корелација предшколског и школског васпитања у примени васпитних поступака [*Correlation between Preschool and School Education Regarding the Use of Educational Methods*]. У: *Теме*, XXXIX, 3, 845–865.
- Јевтић, Б., Јовановић, М. (2017). Школски показатељи подстицања хуманистичког васпитања адолесцената [*The Indicators of Schools Encouraging the Humanistic Education of Adolescents*]. У: *Теме*, XLI, (3), 587–606.
- Landy, S. (2002). *Parthwausto Compentence: Encouraging Healthy Social and Emotional Developmentin Young Childreen [Put ka razvoju sposobnosti: podsticanje zdravog socijalnog i emocionalnog razvoja kod male dece]*, Baltimore: Paul H. Brooks Publishing Co.
- Марковић-Крстић, С. и Милошевић-Радуловић, Л. (2016): *Хуманистичка димензија образовања младих у контексту савремених друштвених промена [Humanistic Aspect of Education of Young People in the Context of Contemporary Social Change]*. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу.
- Милатовић, В. (2011). *Методика наставе српског језика и књижевности у разредној настави [Methodology of Teaching Serbian Language and Literature in Class Teaching]*. Прир. З. Цветановић, В. Јанићијевић, В. Мићић. Београд: Учитељски факултет.
- Миловановић, Б. (2016). Методички поступци интерпретације књижевног текста са хришћанском тематиком у читанкама за млађе разреде основне школе [*Methodological procedures for interpreting Christianity-related literary texts in the reading books for younger elementary school students*]. У: *Зборник радова Учитељског факултета у Призрену – Лепосавић*, 10, стр. 223–236.
- Милошевић-Радуловић, Л. (2014). Ставови младих о старости и старијим људима као детерминанта квалитета живота у старости и улога образовања у њиховом формирању [*Youth Attitudes about Old Age and Elderly People as a Determinant of the Quality of Life in Old Age and the Role of Education in Attitudes Formation*]. У: *Геронтологија*, 1, 75–103. Београд: Геронтолошко друштво Србије.

- Милошевић-Радуловић, Ј. (2013). Улога школе у стицању знања о специфичностима старења и старости [*The Role of School in Acquiring Knowledge about the Specifics of Aging and Old Age*]. У: *Геронтологија*, 2, 29–48. Београд: Геронтолошко друштво Србије.
- Минић, В., Јовановић, М. (2015). Потреба, значај и садржаји моралног васпитања у млађим разредима основне школе [*The need for, importance of and learning materials regarding moral education in the younger grades of elementary school*]. У: *Зборник радова Учитељског факултета у Призрену – Лепосавић*, 9, стр. 37–50.
- Наставни план и програм за трећи разред основне школе [*Curriculum for the Third Grade of Elementary School*], <http://zyov.gov.rs/download/3-razred-osnovne-skole-nastavni-program/>, посећено 22. 12. 2018.
- National Council for the Social Studies (2002). Social Studies for Early Childhood and Elementary School Children Preparing for 21st Century [*Humanističke studije za pripremu predškolske i školske dece za 21.vek*]. National Council for the Social Studies Elementary / Early Childhood Education Committee, Washington, D.C. <http://www.socialstudies.org/positions/elementary>
- Ненадић, М. (2006). Образовање „тиранија тренутка” и промене „бесном брзином” [*Education in the “Tyranny of the Moment“ and Affected by the “Lightning Speed“ Changes*]. У: *Педагогија*, 1, 26–37.
- Николић, М. (1992). *Методика наставе српског језика и књижевности* [*Methodology of Teaching Serbian Language and Literature*]. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Plut, D. (2003). *Udžbenik kao kulturno-potporni sistem* [*Textbook as the Culture Support System*]. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Стакић, М. (2015). Улога и значај карактеризације у тумачењу ликова [*The role and importance of characterization in the interpretation of characters*]. У: *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, XLV (4), стр. 293–311.
- Стојановић, Б. (2015). *Вредности народне књижевности у настави – теоријски и методички приступ* [*The Benefits in Using Folk Literature for Teaching - Theoretical and Methodological Approach*]. Врање: Учитељски факултет.
- Томановић, С. (2004). *Социологија детињства* [*The Sociology of Childhood*]. Социолошка хрестоматија. Београд. Завод за уџбенике и наставна средства.
- Vandell, D., Nenide, L. & VanWinkle, S. (2006). Peer Relationships in Early Childhood. In: *Blackwell Handbook of Early Childhood Development* [*Odnosi među vršnjacima u ranom detinjstvu*]. Edited by Kathleen Mc Cortney and Deborah Phillips, (455–470) Oxford. UK. Blackwell, <https://download.e-bookshelf.de/download/0000/5975/62/L-G-0000597562-0002339244.pdf>, посећено 11. 12. 2018.
- Закон о основном образовању и васпитању [*The Law on Primary Education*]. Службени гласник РС, бр. 55/13, 101/17, 27/18 – други закони 10/19, <http://www.mpn.gov.rs/dokumenta-i-propisi/zakonski-okvir/>, посећено 25. 1. 2019.

THE LITERARY HERO AND THE SOCIALLY RESPONSIBLE BEHAVIOR IN THE READING BOOKS FOR YOUNG ELEMENTARY SCHOOL CHILDREN

Buba Stojanović, Danijela Zdravković

Univerzitet u Nišu, Pedagoški fakultet u Vranju, Serbia

Summary

The culmination of violence today, starting from the family, the school, and extending to the broader social environment is a serious warning to all those who are educating young people to pay more attention to their emotional development, moral behavior and socially responsible behavior from a young age.

With its poetic world, characters, their characteristics, actions and messages, but also with its language and style, literature greatly contributes to the development of these segments of personality. The power of the educational effect of the literary text is reflected in the fact that it portrays an individual in all their abundance of mental and physical abilities, focusing on their entire life and on the activities which affect the character's development.

A well-motivated young reader sees a literary work as realistic, and embraces its poetic world imagining that such a world could exist here and now. The proper teaching techniques in the form of the linguistic and methodological apparatus pertaining to reading books lead to a good interpretation of the literary work and the adoption of its values, and later to self-reflection. The literary text is interpreted during the hermeneutical situation (the relationship between the two subjects communicating) in this case - reading, and the hermeneutic task (the task of understanding, interpreting, analyzing, asking questions both to the text and oneself) that occurs in the analysis phase. During this phase, the student is answering the questions at the end of the literary text in the reading book, and this is when the student "receives" the messages that the writer most often communicates through the literary hero. The young reader is then motivated by the literary hero who has influence on them.

Based on the abovementioned, and on the results obtained by the comparative analysis of the reading books for the third grade published by the dominant publishers in Serbia, we emphasize the need for a more detailed methodological approach to interpreting literary heroes which should include not only the events, actions and behaviors (which is the most frequent practice), but also their external description, their speech, emotions, as well as the reference to the students' experience, and the need for the students to be active participants in the society in order to make it humane and to achieve the social and moral dimension of social life.

Табела 1. Питања и задаци за ученике у појединим издањима читанки (2012–2016) анализираних издавачких кућа у Србији

| Назив текста | Назив издавачке куће | | | | |
|--|---|--|---|---|---|
| | Едука, 2012. ² | Едука, 2014. ³ | Клет, 2014. ⁴ | Клет, 2016. ⁵ | Креативни центар 2007/2016. ⁶ |
| Марко Краљевић и бег Костадин – нар. песма | Како се бег понаша према сиромашнима на почетку, а како касније, шта понашање говори о њему, а шта о Марку, опиши М. поступке, како се треба понети према сиромашнима, <u>упиши своје добре и лоше особине</u> ⁷ | Опиши Марка, опиши бега, наведи нечовештва бега, протумачи последњи стих, порука: <u>Доброта је највеће благо.</u> | Шта Марко замера бегу, шта је бегово највеће нечовештво, зашто, шта је бег одговорио Марку, <u>напиши разговор два пријатеља савременим језиком</u> | Зашто Марко бегове поступке назива нечовештвом, како процењујеш Маркове поступке, за какве вредности се залаже нар. певач, треба ли указати <u>пријатељу да се не понаша добро</u> , наведи пример нечовештва из <u>твог окружења</u> | Означите нечовештва, зашто је бег отерао сиротице, која реч најбоље слика његово понашање: <u>улица, ласкавац, лажљивац, варалица</u> , зашто други пут прима сиротице, како се односи према господи, како према родитељима, које су особине Марка, како би бег одговорио Марку |
| Самоћа – Бранко В. Радичевић | Како је приповедач прославио познанство са птицом, зашто се приповедач на крају приче осећа мање усамљеним него раније | Како је писац описао птицу на почетку, са чиме пореди њен глас, какав је био њен лет, како славе своје познанство, како је разрешена самоћа | Шта је самоћа, <u>чиме се усамљеност може најлакше отерати</u> , која <u>осећања обично иду уз самоћу</u> , да ли се <u>човек може осећати усамљено када је у друштву</u> | Како се приповедач трудио око птице, како је сазнао њено име, на који начин му је птица указала поверење | Пронађи опис изгледа, гласа, покрета, царифево царство, како се птица ослободила, по чему видимо да писац и птица нису више усамљени, писац не може да види, али осећа присуство птице – како |
| Стакларева љубав – Г. Олујић | Да ли су дечак и Светлоока слични, како се мали стаклар променио када се дружио са Светлооком, на шта га је упозорила, шта је крхкије од стакла, да ли је дечак послушао | Како је девојчица нестала, како би прича изгледала да није разбијена, истражи ликове и њихове односе, ко су позитивни, има ли негативних ликова, <u>шта се једино на свету удвостручује када се дели</u> | Како је дечак изгубио стаклену вилу, које су особине дечака, опиши како помажеш људима, <u>шта те радује</u> | Зашто се каже да је „љубав крхка као стакло“, за кога се каже да је као слон у стаклари, <u>какав је то осећај кад ти кроз груди пролетн језа</u> , које су дечачкове особине | Зашто је дечак постао смрнут и ћутљив, чега се бојао, како је изгубио стаклену девојчицу |

² Јовић, М., Јовић И. (2012): *Читанка за 3. разред основне школе*, Београд: Едука.

³ Цветковић, М. и сар. (2014): *Водено огледало*, читанка за 3. разред основне школе, Београд: Едука.

⁴ Жежељ-Ралић, Р. (2014): *Река речи*, читанка за 3. разред основне школе, Београд: Klett.

⁵ Жежељ-Ралић, Р. (2016): *Маиа и Раиа*, читанка за 3. разред основне школе, Београд: Klett.

⁶ Мариинковић, С., Марковић, С. (2016): *Читанка за трећи разред основне школе*, Београд: Креативни центар.

⁷ Подвучена питања и задаци подстичу ученике на пронађу везу између лика и личног искуства и конструктивно поступе у непосредном окружењу

| | | | | | |
|---|---|---|---|--|---|
| <p>Прича о доброј роду – С. Грозданов-Давидовић</p> | <p>Шта је роду чинило срећном, када је мислила да је свет леп, каква је жаба јер није хтела да пусти лептира, упореди понашање роде и жабе, какве особине имају, роди је цртање важније од хране, а жаби, да ли ти уживаш док нешто ствараш</p> | <p>Каква су осећања роде када слави лепоте света, зашто рода тражи да жаба пусти лептира, како жаба није видела корист за себе ако пусти лептира, зашто ће довести др. жабе да гледају роду издалека за сваки случај</p> | <p>Опиши роду, по чему се ова рода разликује од других, како је заволела лептире, како је рода почела да једе само биљну храну</p> | <p>Како су остале роде гледале на добру роду, процени родин поступак када је пустила жабу, које особине има рода</p> | <p>Пронађи речи и реченице које потврђују да је ова рода добра, препричај причу из угла: роде, жабе, лептира, зашто је лептир рекао да је жаба глупа</p> |
| <p>Себични цин - О. Вајлд</p> | <p>Шта се десило када је цин забранио улазак, ко је дошао у башту са зимом, ко је тајанствени дечак, где је одвео цина, смисли причу Дарежљиви цин, себични цин се учи доброту на тежи начин – научи кроз игру – уради нешто добро за свог друга/ другарицу</p> | <p>Које су још цинове особине, како су се осећала деца када им је забрањен врт, откуд зима у башти у пролеће, да ли је то у вези са себичношћу, како се пролеће вратило у врт, које поступке цина осуђујеш, које оправдаваш, када је омећало његово срце, да ли се покајао, ако јесте докажи, промени крај да буде срећан</p> | <p>Како је цин покушао да се искупи за себичност, да ли је успео, наброј радосне и тужне тренутке, ко је цину дао шансу да се искупи за свој грех, како разумеш преображај кад сусреће немоћног дечака, какви људи могу ући у врт малог дечака, шта се не може купити новцем, да ли срећа зависи од новца</p> | <p>Упореди цинову башту и цинову душу, шта се не може купити новцем, да си ти цин како би изгледао твој дом</p> | <p>Зашто су деца била срећна док су се играла у башти, чиме је цин показао себичлук, у ком тренутку је његово срце омећало, како је хтео да оправда своје понашање, по чему видиш да више није зао, како се ти понашаш према некоме ко је себичан</p> |
| <p>Свитац тра-жи пријатеља- С. Ј. Ђин</p> | <p>Скакавац и мрав су пристали, зашто се пријатељство није остварило, покажи свицу како да стекне пријатеља, шта треба да промени у понашању, да ли те је неко разочарао, да ли си ти неког изневерило, како си се осећао, како да пријатељство траје</p> | <p>Осуђујеш ли поступке свица, зашто, како би ти поступио, зашто се свитац обраћа речима: скакавчићу, скакавчићу, коју људску особину критикује писац, зашто је свитац одбио да помогне другима, који је твој „рецепт“ за проналажење пријатеља, да ли си се икада жртвовао/-ла за свог пријатеља</p> | <p>Наведи особине свица, шта су свица замолили скакавац и мрав, како је свитац доживљавао пријатељство, зашто није нашао пријатеља, шта значи Пријатељ се у невољи познаје, наведи пример пријатељства, напиши писмо свицу како да нађе пријатеља</p> | <p>Са каквим људима можемо упоредити свица, које су његове особине, чиме се потврђује пријатељство, када људи изгубе пријатеље</p> | <p>Због чега свитац није нашао пријатеље, зашто је изгубио пријатеље, посаветуј свица како да пронађе пријатеље, шта кажеш када желиш да се спријатељиш с неким</p> |